

САМЕ ГОФБУРГ був зимовим палацом Габсбургів, який зараз є визначною туристичною пам'яткою Відня. Кінні екіпажі возять туристів крізь його арки та вздовж вузьких вуличок сусіднього старого міста. Натопи людей проштовхуються тісними алеями й недбало зливаються в русі, роздивляючись у стайнях білі носи коней породи ліпіцанерів. Окрім зеленокупольного Михайлівського крила, збудованого в XIX столітті, зовнішній вигляд палацу не вражає, бо він складається з внутрішніх двориків, що зараз використовуються як автостоянки, а навколишні фасади витримані в загалом приглушеному стилі бароко.

Принаймні сьогоднішній Гофбург у доброму стані. На фотографіях і ліхтарних діапозитивах із часів до 1918 року, коли він ще був «робочим палацом», видно обвалену кладку, потріскані стіни й розбиті вікна. Більшу частину своєї історії Гофбург був будівельним майданчиком. Кожний наступний імператор добудовував флігелі, зносив перешкоди для вдосконалення та перебудовував його з каменю, а не з дерева. До кінця XVII століття Гофбург також був невіддільною частиною оборонних споруд міста і впирався в одну з бастионних стін Відня. Востаннє турки-османи тримали місто в облозі в 1683 році. Після їхньої поразки імператори Габсбургів нарешті змогли розглядати Гофбург як палац і церемоніальну споруду, а не як укріплену резиденцію. У самому центрі Гофбургу розташована так звана Стара фортеця (Alte Burg). Палац реконструювали наприкінці XVII і XVIII століть так, що від первісної структури Старої фортеці сьогодні залишилося мало слідів. Зведена в першій половині XIII століття, Стара фортеця була масивною

кам'яною фортецею зі стороною квадрата 50 метрів (160 футів) із чотирма вежами, кожна з яких була увінчана високими двосхилими дахами й шпилями. Незважаючи на розміри Старої фортеці, її інтер'єр був досить похмурим. Відвідувачі скаржилися на внутрішнє подвір'я, недостатньо широке для розвороту воза, тісні покої, запліснявілі сходи та відсутність gobеленів на стінах. Але метою Старої фортеці Гофбургу було не вражати розкішшю своїх помешкань. Вона мала панувати над містом і сільською місцевістю за його межами та доносити повідомлення про силу¹.

Стара фортеця стала першим гербом Габсбургів. За походженням Габсбурги — центральноєвропейська династія, а Австрія була їхнім серцем. Але в XVI і XVII століттях вони також були правителями Іспанії та іспанських володінь у Нідерландах, Італії та Новому світі. Хоча на той час проект Старої фортеці був застарілим для військових потреб, його відтворили у великих замках, які Габсбурги побудували або перебудували в Іспанії — у Толедо та Мадриді — і перенесли в Америку. У Мексиці кам'яниця з чотирма вежами була ознакою влади перших королівських намісників — менш знатні люди мусили задовольнятися лише двома вежами. У Священній Римській імперії, де Габсбурги правили як імператори і яка дуже приблизно відповідає території сучасних Австрії, Німеччини та Чехії, амбітні правителі також будували чотирибаштові замки, щоб підкреслити власний престиж².

Габсбурги були першими правителями, чия влада охоплювала весь світ, і вони досягли величі завдяки везінню та силі. Чотирибаштовий замок у XVI столітті був символом їхнього фізичного володіння частиною Європи, а через його відтворення за кордоном — доказом глобального панування. Але це лише один із багатьох символів, які використовували Габсбурги, адже вони вважали свою владу чимось, що було визначено їм наперед, і частиною божественного порядку, в якому влаштований світ. Це вимагало тоншого символізму, ніж погроза в камені.

Перебудова Гофбургу на початку XVIII століття, коли Стара фортеця остаточно зникла з горизонту, передбачала і будівництво Придворної бібліотеки (Hofbibliothek). Раніше імператорська бібліотека розміщувалася в покинутому монастирі у Відні, у крилі приватного палацу, а також у дерев'яній споруді в тіні Старої фортеці (на сучасній площі Йозефсплац). Бібліотекарі скаржилися на сирість, пил з вулиці, недостатнє освітлення та небезпеку пожежі. Але лише за часів довгого правління Карла VI (1711–1740) Імператорська бібліотека знайшла постійний дім на місці, розташованому на південь від колишньої Старої фортеці³.

Нова будівля бібліотеки була зведена в 1720-х роках, і вона залишається майже такою ж, як і була за задумом імператора Карла VI. Близько 200 тисяч книжок і рукописів були розставлені на полицях в одному залі 75 метрів (250 футів) завдовжки. На той час колекція охоплювала праці з богослов'я, церковної історії, права, філософії, природничих наук і математики, а також переплетені рукописи грецькою, латинською, сирійською, вірменською та коптською мовами. Карл відкрив свою бібліотеку для науковців, хоча вони повинні були отримати дозвіл, а час відвідування обмежили ранковими годинами. В обмін на цей акт щедрості Карл запровадив податок на газети. Спочатку тимчасовий, щоб покрити витрати на будівництво, податок незабаром став постійним і нібито призначався для майбутніх придбань. Від друкарів також очікувалось, що вони нададуть бібліотеці примірники кожної надрукованої книги. Оскільки багато віденських друкарів також видавали порнографію, цей обов'язок досить часто ігнорували⁴.

У центрі бібліотеки стоїть мармурова статуя Карла VI в натуральну величину, зображена у стилі Геркулеса Музарума (Геркулеса — супутника муз). Куполоподібна стеля зверху зображує його апофеоз або піднесення до небес та оспівує досягнення алегоричними фігурами. На відміну від Джорджа Вашингтона, чий апофеоз зображений на ротонді Капітолію США, портрет імператора Карла не дивиться

на нас зі стелі. Карл був ще живий, коли художник розпочав роботу, і тому ще не удостоївся небесної слави. Але на нього чекає плавуча фіга з лавровим вінком, що не залишає нам сумнівів у тому, що наприкінці життя Карл буде прийнятий у товаристві ангелів і сидітиме серед них на хмарах.

До мармурової статуї Карла VI на підлозі бібліотеки приєдналися шістнадцять статуй габсбурзьких імператорів, королів та ерцгерцогів, від короля Рудольфа у XIII столітті й до Карла II Іспанського, який помер у 1700 році. Мармурові статуї коштують дорого, тому більшість із них були взяті зі сховищ і садів Гофбургу. Із часом їх доповнювали та міняли місцями зі статуями в інших імператорських палацах. Перший історик Придворної бібліотеки критично ставився до початкового вибору, оскільки вважав, що занадто багато з шістнадцяти статуй нагадують про габсбурзьких правителів, які не виявляли особливого інтересу до навчання або пізнання. Вочевидь, він уявляв, що бібліотека має бути пов'язана з книжками та наукою. Але це була Придворна бібліотека, і її мета була іншою: заявити про Габсбургів та їхнє місце в божественному устрої всесвіту⁵. Усе оздоблення бібліотеки, разом зі стелею, настінними фресками та меблями, говорить про велич Габсбургів та їхню безмежну владу. Отже, чотири великі глобуси землі й небес, що стоять під центральним куполом, є метафорами досяжності амбіцій Габсбургів. Кожна книжкова шафа обрамлена подвійними колонами, і цей мотив простежується в усій конструкції бібліотеки, особливо в білому мармурі та позолочених колонах у кожному кінці залу, а також на зовнішньому фасаді будівлі. Вони символізують Геркулесові стовпи та гасло Габсбургів «Plus ultra» («Далі за межі»), а отже, домінування, яке не було обмежене фізичною географією. Угорі, на фресці апофеозу, зображені три класичні богині, які несуть прапор, на якому написано AEIOU. Цей акровірш може мати багато значень, і вчені припускають існування до трьохсот різних рішень і комбінацій. Але всі вони вказують на велич австрійських Габсбургів — отже, у найпоширенішому

прочитанні акровірша: «Австрія має правити всім світом» (латиною — *Austria Est Imperare Orbi Universae*, або німецькою — *Alles Erdreich Ist Österreich Untertan*)⁶.

Однак це не було баченням світського панування, що ґрунтувалося на використанні політичної влади та фізичному примусі. У своїй бібліотеці Карл постає як покровитель наук і мистецтв, а не як воїн, що прагне завоювань. В апофеозі оспівуються чесноти Карла — його великодушність, слава, витривалість і непохитність. На його перемоги в боях натякають, показуючи триголового пса Цербера, зломленого під ногами Геракла, але в іншому військовій діяльності Карла обходять стороною. Навіть фрески на тему війни занижені, оспівуючи її протилежності — гармонію, порядок і знання. Насамперед Карл хотів, щоб його прославили як автора миру і провідника освіти. На тронпелі під ротондою зображені реалістичні фігури, що розмовляють, кожна з яких представляє одну з галузей знань, у які Карл вдихнув життя, — анатомію, археологію, ботаніку, гідраліку, геральдику, нумізматику і навіть гномонологію, тобто мистецтво виготовлення сонячних годинників.

Той самий історик, який уявляв, що бібліотека має бути для книг, також вважав ротонду і фрески алегорією бібліотеки. Цілковито можливо, але алегорії в епоху бароко часто містили кілька прихованих значень. Зі статуями габсбурзьких імператорів і володарів, повторюваними подвійними колонами та майстерно розміщеними глобусами, бібліотека та її обстановка також є алегорією необмеженого і нескінченного панування династії Габсбургів. Але, як свідчать фрески, світ, до якого прагне династія, можна знайти не лише в земних узах, а й у трансцендентному світі знань та наукових пошуків. Як і акровірш AEIOU, жодне рішення не пояснювало складність місії Габсбургів і не вичерпувало її можливостей⁷.

Уявлення Габсбургів про свою роль у світі формувалося поступово, різні епізоди в історії династії породжували нові прагнення, які спліталися в єдиний клубок ідеологічних

припущень. Спочатку воно було задумане в релігійному плані. Ще в XIII столітті король Рудольф Габсбург (правив у 1273–1291 роках) був відомий як грабіжник церков і руйнівник жіночих монастирів. Але вже через два-три десятиліття після його смерті поширилася історія про те, що одного разу Рудольф випадково зустрів священника, який поспішав принести Святе Причастя (Євхаристію) вмирущому, і віддав йому свого коня. Ця історія повторювалася і прикрашалася протягом наступних століть, так що в нагороду за свого коня Рудольф отримав земну корону, а євхаристичний хліб і вино тепер містично помазували його під час коронації. Біблійні уривки також були використані для того, щоб показати, що в обмін на прискорення руху Святого Причастя спадкоємці Рудольфа будуть жити євхаристією згідно з божественним планом, уперше описаним у Старому Завіті⁸.

Ушанування Святого Причастя лежало в основі релігійних обрядів династії Габсбургів, що втілювалося в процесах, паломництвах і церковних святах. Якщо Габсбург помічав священника, який поспішав, він, найімовірніше, змушував його сідати на коня або екіпаж. Під час релігійної боротьби XVI і XVII століть протестанти заперечували сенс і значення Євхаристії. Перебільшена повага до Святого Причастя, яку демонстрували наступні правителі Габсбургів, була символом їхньої відданості Католицькій церкві та їхнього постійного служіння як божественних знарядь на землі. Навіть в останні роки Габсбурзької імперії зв'язок династії з Євхаристією продовжував існувати, згадуючись не лише в ритуальних обрядах, але й у більш буденних контекстах. У 1912 році на прохання надати трофей для швейцарського стрілецького клубу імператор Франц Йосиф надіслав фігурку Рудольфа, який зіскакує з коня, щоб пришвидшити подорож священника⁹.

Габсбурги з перервами правили Священною Римською імперією після 1273 року і майже безперервно з 1438-го до розпаду імперії в 1806 році. Священну Римську імперію

заснував Карл Великий у 800 році н.е. Вона вважалася продовженням Римської імперії класичної античності. Спочатку була відома просто як «Римська імперія» — прикметник «Священна» додали в XIII столітті, але ніколи не було особливої послідовності в його використанні. Священна Римська імперія була відновлена в X столітті як переважно німецька імперія, але це не зменшило престиж імператорського титулу. Імператор продовжував розглядатися як прямий наступник римських імператорів давнини, як певним чином аналог Папи Римського в Римі і як наділений владою, що ставила його вище за всіх інших монархів. Середньовічні пророцтва, які передбачали неминучу війну між ангелами та учнем диявола, Антихристом, і те, як «останній імператор» відкриє тисячоліття благочестивого правління, додавали блиску імператорській владі. На це й спиралися Габсбурги, вихваляючи свою майбутню роль у неминучому апокаліпсисі. Імператор Максиміліан I (правив як король у 1486–1508 роках, імператор у 1508–1519 роках) наказав намалювати свій портрет, щоб надати йому відомих рис останнього імператора, який, за пророцтвами, мав «високе чоло, високі надбрівні дуги, широкі очі та орлиний ніс»¹⁰.

Очікувалося, що останній імператор не тільки здолає антихриста, але й переможе турків, визволить з їхніх лап Стамбул (Константинополь) і звільнить святе місто Єрусалим від мусульманського панування. Наступні імператори оголошували про свою прихильність хрестовому походу проти невірних, яким вони могли б не лише виконати пророцтво, але й продемонструвати своє лідерство на чолі християнства та відданість ідеалам християнського лицарства. В уяві Габсбургів війна проти невірних у XVI столітті була доповнена війною проти єретиків. Наступні імператори та правителі Габсбургів боролися з поширенням протестантських доктрин, які кидали виклик авторитету Католицької церкви. У релігійному служінні іспанських Габсбургів місія очищення віри відзначалася як театралізованим спаленням єретиків, так і показною відданістю Євхаристії.